

For første gang har norske medier avslørt og identifisert en spion på norsk jord. Dagbladet avslørte den «illegale agenten» Igor.

Dagbladet

KODENAVN: **IGOR**

Av: Gunnar Thorenfeldt, Espen Sandli, Tømm W Christiansen, Anders Fjellberg, Marcin Krasnowolski, Torgeir P. Krokfjord

Innholdsfortegnelse

1. Dette avslørte vi	1
2. Slik startet det – problemstillingen tar form.....	1
2.1. Organisering av arbeidet	3
3. Jakten på spionen – metoder og utfordringer	3
3.1. Innsyn ved hjelp av arkivkode i referanseverk.....	3
3.2. Kontakten med Ørnulf Tofte. Dagbladets tidligere undersøkelser.	4
3.3. PST lukker arkivet	5
3.4. Motstand også fra E-tjenesten.....	6
3.5. Arkivet destruert?	7
3.6. KGB-arkivet fortsatt stengt.....	7
3.7. Polsk arkiv	8
4. Spionen trer fram	10
4.1. Språk som metode og utfordring	11
4.2. Faktasjekk av etterretningsrapporten. Sjekk det som sjekkes kan.	13
4.3. Første konfrontasjon.	15
4.4. Polske føringsoffiserer.....	16
4.5 Tid som metode.....	16
4.6. Historiefortelling som metode	17
5. Konsekvenser.....	18

Var det mulig for Dagbladet å gjøre det norske myndigheter ikke hadde klart? Å avsløre spioner som aldri hadde blitt tatt? Som fortsatt levde blant oss?

1. Dette avslørte vi

Med over 45 000 tegn, 18 sider i Magasinet lørdag 23. mars 2018, og i en egen digital spesial, fortalte Dagbladet historien «Kodenavn Igor».

Tomasz, som han egentlig heter, kom i 1984 fra Polen til Norge som spion, under dekke av å være lege og gynekolog. Han jobber fortsatt som lege i Norge. At han var spion ble aldri avslørt. Selv i Tomasz' nærmeste familie var det få, om noen, som visste om dobbeltlivet han levde under den kalde krigen.

Da Dagbladet konfronterte Tomasz utenfor hans legekontor i november 2017 var det slutten på en over 30 år lang hemmelighet.

«Kodenavn: Igor» er første gang en lys levende «illegal agent» er blitt avslørt av norsk presse.

2. Slik startet det – problemstillingen tar form

Selv om tøværet etter de kalde vindene fra øst for lengst har løyet, er det fortsatt hemmeligheter som ennå ikke er fortalt og steiner som ikke er vendt.

I 2014 fikk Dagbladet tilgang til de hemmelige papirene til KGBs sjefsarkivar Vasilij Mitrokhin, som viste at en rekke nordmenn spionerte for KGB uten at norske myndigheter oppdaget det. Blant dem tidligere statsråd Gunnar Bøe, som solgte Nato-hemmeligheter for penger.

Senere har Dagbladet fått tilgang til tusenvis av tidligere hemmeligstemplede dokumenter hos PST. Men selv om PST har gitt innsyn i noen av mappene, så holder norske myndigheter fortsatt en rekke saker hemmelige.

Blant dem hva polsk etterretningstjeneste gjorde i Norge under den kalde krigen.

E-tjenesten holder av prinsipp alt hemmelig - helt tilbake til da tjenesten ble opprettet under andre verdenskrig.

Hvorfor er det så viktig for norske myndigheter å tviholde på gamle hemmeligheter? Hva ville de holde hemmelig? Det visste ikke Dagbladet, men vi ga ikke opp å løfte på sløret.

Da Norge ikke ønsket å fortelle sin versjon av historien, så valgte Dagbladet heller å gå til primærkilden; til de som var fienden - og som spionerte på Norge.

Under Den kalde krigen var de sovjetiske «illegale» agentene de mest myteomspunne. Og de mest fryktinngytende.

I motsetning til «vanlige» agenter, var dette agenter som var gjemt dypt i det norske samfunnet, som vanlige borgere. Dermed fikk de betegnelsen «illegale».

De levde blant oss i Vesten som vanlig borgere - som naboer, leger, forretningsmenn eller sjøfolk. Men i virkeligheten var de topptrente sabotører, leiemordere og spioner, som ved en invasjon skulle bistå fienden.

Bare unntaksvis har det lyktes vestlig etterretning å avsløre utenlandske, «illegale» agenter og flere har trodd at det illegale agentnettverket i Norge har vært omfattende.

Under den kalde krigen trodde for eksempel Politiets overvåkningstjeneste (POT) at Sovjetunionen hadde bygd opp et nettverk av våpendepoter, hemmelige baser og illegale agenter i Norge, som skulle brukes ved en eventuell invasjon av Norge.

På tross av at norske myndigheter brukte enorme ressurser på å lete etter disse depotene og nettverkene viser etterretningsdokumenter Dagbladet har fått tak i at de aldri klarte å finne noe. Verken skjulesteder eller agenter. Det samme skriver også flere historikere.

Norges mest kjente spionjeger, Ørnulf Tofte, klarte på 1980-tallet å slå fast at toppspionen Rudolf Abel, blant annet kjent fra filmen «Bridges of Spies», bodde i Oslo på 30-tallet som illegal agent, og at et østtysk ektepar opererte som illegale i Norge på 50-tallet. Men det var lenge etter at agentene for lengst hadde forlatt landet.

Her ser man den virkelige Rudolf Abel (t.v.) og skuespiller Mark Rylance som spilte Abel i filmen «Bridges of Spies» (t.h.)

Senere har de illegale blitt popularisert i en rekke filmer og tv-serier, kanskje mest kjent fra tv-serien «The Americans».

Så vidt oss bekjent, ble aldri noen «illegale» avslørt mens de opererte i Norge.

Vi var klar over at enkelte etterretningsarkiver omkring i Europa var begynt å åpne opp nå, nesten 30 år etter den kalde krigen.

Vi mente det kunne ligge historier i disse arkivene som kunne kaste lys over hittil ukjente sider av den kalde krigens historie i Norge.

Utover 2014 begynte problemstillingen å ta form:

Var det mulig for Dagbladet å gjøre det norske myndigheter ikke hadde klart? Å avsløre spioner som aldri hadde blitt tatt? Som fortsatt levde blant oss?

2.1. Organisering av arbeidet

Dagbladets jakt på de illegale agentene startet i 2014. Et arbeid som ikke kom til å gi resultater før mars 2018 - fire år senere.

Arkivsøket og forarbeidet ble gjort av journalist Gunnar Thorenfeldt. Han har jobbet med spionarkivene siden 2011, og arbeidet har vært en del av et større innsynsprosjekt.

Da det ble klart at arkivsøket hadde gitt resultater høsten 2017, ble Espen Sandli med som skrivende reportasjeleder og fotograf Tømm W. Christiansen ble koblet til prosjektet som fast fotograf. Den polske resarcheren Marcin Krasnowolski ble med fra oktober 2018.

Også utviklerne Gro Flåthen og Zack Korman ble koblet på for å utvikle den digitale utgaven.

Journalist Torgeir P. Krokfjord bidro med personsøk, og Anders Fjellberg var skrivende manusutvikler.

Prosjektet ble delvis finansiert av Dagbladets stiftelse.

3. Jakten på spionen – metoder og utfordringer

3.1. Innsyn ved hjelp av arkivkode i referanseverk

Da vi startet dette arbeidet hadde vi brukt mye tid på å identifisere hva som tidligere var blitt skrevet om «de illegale agentene».

Et av verktøyene vi har brukt hele tiden, og som vi fortsatt bruker, er nettsiden til Nasjonalbiblioteket, der det er digitalisert over 250 000 bøker.

Gjennom denne nettsiden fant vi ut at historikerne Trond Bergh og Knut Einar Eriksen i boka «Den hemmelige krigen» hadde skrevet om det illegale nettverket av utenlandske agenter i Norge under den kalde krigen, og jakten på nettverket som aldri ble avslørt. Denne boka er et viktig referanseverk, ettersom historikerne hadde tilgang til både POT og E-tjenestens hemmelige arkiver da de jobbet med boka.

I boka skriver de:

«... en tredje kjent avhopper tidlig på 1970-tallet, Oleg Ljalin, opplyste på basis av egen tjenstlig opplæring og virksomhet at det fantes et sovjetisk sabotasjeapparat i flere vestlige land, inkludert Norge. Dette apparatet skulle aktiviseres i en krise- eller krigssituasjon».

Ifølge KGB-avhopperen var «landingssteder utpekt og sprengstoff og våpendepoter lagt ut. Det fantes antakelig også en illegal norsk søsterorganisasjon», skrev de to historikerne.

Nederst på siden hadde Bergh og Eriksen først opp en arkivkode; «OVS.sak 20.2018. Oleg Ljalin».

Denne arkivkoden brukte vi da vi ba om innsyn hos Politiets sikkerhetstjeneste (PST), som i dag disponerer arkivet til Politiets overvåkningstjeneste (POT).

Videre ba vi om innsyn i «samtlige dokumenter som gjelder KGBs illegale agenter/KGBs illegale operasjoner/sabotasje- og skjulte agentnettverk/sovjetiske sabotasjeapparat/våpendepoter».

Metoden viste seg å gi resultater.

Vi fikk nærmere tusen sider om POTs jakt på illegale agenter og våpendepoter. Dokumentene ga verdifulle spor for den videre letingen, blant annet var det beskrivelsen av hva de lette etter og hvilke tips de hadde fått fra utenlandsk etterretning svært verdifullt. Dette gjorde det lettere å søke i andre utenlandske arkiver.

Men det var en ting som ikke var der: Mappen inneholdt ingen navn på mulige illegale agenter.

De fleste dokumentene var skrevet av tidligere kontraetterretningssjef i Politiets overvåkningstjeneste, Ørnulf Tofte.

3.2. Kontakten med Ørnulf Tofte. Dagbladets tidligere undersøkelser.

Dagbladet fikk til en rekke møter med Ørnulf Tofte hvor vi gikk gjennom den eksisterende dokumentasjon om de illegale nettverkene.

Tofte pekte på noe som senere ble veldig klart:

Kanskje hadde ikke POT svaret. Noe av poenget var jo at POT aldri hadde lyktes i å avsløre det illegale nettverket på Østlandet. Det bekreftet også Tofte overfor Dagbladet.

Det var likevel en rekke indikasjoner på at POT hadde hatt rett i sine mistanker om at slike nettverk hadde eksistert i Europa og Norge:

Gjennom Dagbladets arbeid med Mitrokhin-arkivene i 2014 avslørte vi at:

- KGB hadde hatt hemmelige baser i Oslo, og det fantes detaljerte planer for skjulesteder, radiosendere og våpendepoter.
- KGB-agentene hadde brukt norske identiteter. Blant annet hadde en «norsk» mor og datter jobbet som illegale agenter i Tyskland, Kina, USA, Storbritannia og Norge.
- Spiondømte Asbjørn Sunde hadde samlet inn kirkebøker, fødselsattester og andre dokumenter KGB trengte for å lage illegale identiteter.
- Dagbladet avslørte også i 2014 at en illegal sovjetisk agent som hadde drevet en minkfarm i Danmark, opererte i Norge i en årrekke og var topptrøst i sabotasje og våpenbruk. Vi lyktes imidlertid ikke med å oppspore agenten.

Dagbladets dokumentasjon viste altså at «illegale» høyst trolig hadde operert blant oss. Ørnulf Tofte var av samme oppfatning:

- Jeg er ikke i tvil. Men jeg klarte aldri å finne dem. Kanskje fordi ressursene var for små. Kanskje fordi jeg så feil sted. Men jeg håper dere lykkes i å finne dem, sa 96 år gamle Tofte til Dagbladet.

3.3. PST lukker arkivet

I utgangspunktet hadde PST vært positive til Dagbladets innsynskrav, i løpet av 2015 og 2016 fikk Dagbladet tilgang til tusenvis av tidligere hemmeligstemplede dokumenter.

Det har vært en rekke vedtak som skal sikre offentligheten innsyn i hemmeligstemplede dokumenter.

I sikkerhetsloven § 11 står det for eksempel at «Sikkerhetsgradering skal ikke gis virkning for lengre tid enn det som er strengt nødvendig, og graderingen skal senest bortfalle etter 30 år».

Men i løpet av 2017 var det et stemningsskifte.

Siden det har Dagbladet fått avslag på nærmere 20 innsynsbegjæringer, blant annet om navngitte føringsoffiserer, konkrete spionmistanker og kjente saker. Sakene strekker seg tilbake til 1942, og flere av sakene er mer enn 60 år gamle.

Talende er et avslag som PST-sjef Marie Benedicte Bjørnland skrev til Dagbladet i 2017. I et brev hvor de til sammen gir avslag på over 14 forskjellige innsynsbegjæringer skriver hun:

«Offentligheten har ikke krav på innsyn i opplysninger som behandles i PST». Hun skyldte videre på kapasitetshensyn.

«På generelt grunnlag kan vi uansett slå fast at en realitetsbehandling av innsynsbegjæringen fra Dagbladet trolig ville resultert i avslag, all den tid det er snakk om opplysninger om enkeltpersoners/noen personlige forhold som er underlagt en ubetinget taushetsplikt. I tillegg vil materialet kunne inneholde opplysninger om PSTs metoder og operative virksomhet som også er underlagt særskilt taushetsplikt».

PST-sjef Bjørnland skrev videre at «PSTs intensjon er å finne løsninger som på sikt vil kunne gi journalister tilgang til historisk materiale i PSTs arkiver (...) Dette er imidlertid et meget omfattende arbeid, som per i dag ikke er igangsatt».

Da Dagbladet purret på en rekke andre avslag, fikk vi dette svaret fra assisterende sjef i PST, Roger Berg:

«Tjenesten står i dag i et krevende trusselbilde, hvilket medfører høyt arbeidsbelastning generelt. Det anses derfor ikke forsvarlig å prioritere arbeidet med innsynsbegjæringer».

Da Dagbladet senere påpekte at PST holder informasjon hemmelig, som andre land og etterretningstjenester for lengst har offentliggjort, som for eksempel de polske dokumentene Dagbladet fikk tilgang til, fikk Dagbladet dette svaret fra PST mars 2018:

«Per i dag står tjenesten i et krevende trusselbilde, og slik situasjonen er i dag har ikke PST kapasitet eller ressurser til å praktisere meroffentlighet slik det har vært mulighet for tidligere».

3.4. Motstand også fra E-tjenesten

Tidligere kontraetterretningssjef Tofte og andre som tidligere hadde deltatt i jakten på de illegale agentene hadde lenge pekt på at Forsvarets etterretningstjeneste mest sannsynlig satt på informasjon om navngitte personer som kan ha hatt kjennskap til det illegale nettverket. Eller som deltok i nettverket selv.

Innsynsbegjæringen vår til E-tjenesten gjaldt til sammen 14 personer, som vi hadde valgt ut i fra tips og andre referanser vi hadde funnet i dokumentene vi allerede hadde innsyn i. Dette var personer vi mener var interessante i den videre jakten på illegale agenter.

E-tjenesten ga Dagbladet avslag på samtlige innsynsbegjæringer. Samtlige med samme begrunnelse:

«Hvorvidt en person er registrert i Etterretningstjenestens arkiver er sikkerhetsgradert informasjon etter sikkerhetsloven paragraf 11, og underlagt lovbestemt taushetsplikt. Av denne grunn, og på prinsipielt grunnlag, er det etablert praksis at Etterretningstjenesten verken bekrefter eller avkrefter hvorvidt tjenesten besitter informasjon om enkeltpersoner».

«Selv om opplysninger i dette i et enkelt tilfelle muligens kunne avgraderes, vil avkreftelsen i én sak ha som uunngåelig konsekvens at dersom man i en senere sak ikke kan avkrefte på samme måte, vil det oppfattes som bekreftelse på at tjenesten besitter informasjon om vedkommende», skrev E-tjenesten til Dagbladet.

Dette betydde at E-tjenesten på prinsipielt grunnlag kunne hemmeligholde all informasjon fra 1942 og fram til nå.

Vi klaget først til Forsvarsdepartementet - uten hell. Deretter ba vi om en vurdering fra Nasjonale sikkerhetsmyndigheter - der ble vi også avvist.

Vi ba også om at Sivilombudsmannen skulle vurdere saken - noe de avviste, med henvisning til at dette måtte ligge under EOS-utvalget sitt kontrollområde.

EOS-utvalget er Stortingets kontrollutvalg for etterretnings-, overvåkings- og sikkerhetstjenester.

Februar 2017 ba Dagbladet EOS-utvalget om å foreta en vurdering om Etterretningstjenesten brøt offentlighetsloven, sikkerhetsloven og/eller den Europeiske menneskerettighetskonvensjonen da de nektet Dagbladet og offentligheten innsyn i sakene.

I klagen skrev vi blant annet:

«Jeg stiller meg undrende til at opplysninger som er strekker seg helt tilbake til 1945, fortsatt kan regnes «å skade Etterretningstjenestens virksomhet».

Og videre:

«Jeg lurer også på når etterretningstjenesten og Forsvarsdepartementet mener det er på tide å avgradere denne typen informasjon? Som tidligere nevnt så står det i sikkerhetsloven § 11: «Sikkerhetsgradering skal ikke gis virkning for lengre tid enn det som er strengt nødvendig, og graderingen skal senest bortfalle etter 30 år»».

Svaret vi fikk fra EOS-utvalget var nedslående:

«På bakgrunn av din klage har utvalget undersøkt E-tjenesten behandling av innsynsbegjæringen (...) Gjennomgangen gir ikke grunn til å stille spørsmål ved de vurderingene som E-tjenesten har foretatt, verken materielt eller prosessuelt», skrev Eldbjørg Løwer 14. januar 2017.

3.5. Arkivet destruert?

Hvorfor er det så viktig for E-tjenesten å nekte innsyn? Finnes dokumentene?

I boka «Av hensyn til rikets sikkerhet» fra 1990 skrev Chr. C.C. Christensen følgende:

«Den militære etterretningstjeneste og herunder sikkerhetstjenestens dokumentsamling fram til 1965 er ødelagt. Aftenposten brakte en melding i 1990 om at tjenestens arkiver er «rasjonalisert» i så stor grad at det bare er en hyllemeter dokumenter igjen, plassert i Riksarkivet. Meldingen vakte ingen oppsikt. Man er vant til i vårt land at det lukes grovt i arkivene».

Etter vårt syn er det et stort tap for historien at dokumenter ikke blir offentliggjort mens de som har kjennskap til sakene lever.

Rundene med E-tjenesten fikk en litt merkelig epilog.

Da vi senere fikk ut de polske dokumentene, som skulle bli avgjørende for oss – og som vi skal redegjøre grundig for senere i metoderapporten, besvarte E-tjenesten vår innsynsbegjæring slik:

«Vi har ikke funnet noen dokumenter som anses å kunne direkte eller indirekte være omfattet av den type dokumenter du begjærer innsyn i».

Hadde E-tjenesten - ved en glipp - begynt å kommentere hva de hadde og ikke hadde av dokumenter?

Vi skrev tilbake: «Hvis jeg forstår denne e-posten riktig, så betyr det at vi kan sitere E-tjenesten på at de ikke har "noen dokumenter som omhandler polsk etterretningstjenesters aktivitet i Norge fra 1965 - 1995"?»

Da svarte de: «Når det gjelder konkrete personer som du etterspør så er etablert praksis, som du er kjent med fra tidligere vedtak, at tjenesten verken kan bekrefte eller avkrefte hvorvidt en person er registrert i tjenesten da dette er å anse som sikkerhetsgradert informasjon etter sikkerhetsloven § 11 jf. § 12. Således er den underlagt lovbestemt taushetsplikt».

3.6. KGB-arkivet fortsatt stengt

Da norske myndigheter lukket igjen dørene måtte vi gå andre steder. Hvem andre er det som kjente til identiteten og nettverkene til de illegale?

Uten tvil var dette informasjon som KGB og samarbeidende tjenester hadde. Det var jo de som selv som sto bak det illegale nettverket.

En av de største utfordringene ved arbeidets start var at nesten all informasjon om KGBs operasjoner i Norge enten er hemmeligstemplett eller ikke tilgjengelig.

På tross av gjentatte forsøk på å få innsyn, så forble arkivene i Russland stengt.

I 2014 fikk Dagbladet som nevnt tilgang til Mitrokhin-arkivet, som er en av få eksisterende kilder vi har til originale KGB-dokumenter. Flere historikere mener at originalarkivet mest sannsynlig har blitt destruert.

3.7. Polsk arkiv

I etterretningsdokumentene var det en rekke spor som ikke bare gikk i retning KGB; de viste at også etterretningstjenester fra de andre land var aktive i Norge. Under den kalde krigen sto ikke Sovjetunionen alene, men var en del av militæralliansen Warszawapakten, østblokkens svar på Nato.

Spesielt Polen virket spennende: De hadde hatt en omfattende etterretningstjeneste under krigen.

Selv om Polen var en selvstendig stat, var de for alle praktiske formål styrt av Sovjet. Sovjets planer var Polens planer. En rekke store militærøvelser med Warszawapaktlandene øvde de på det samme scenarioet for en ny storkrig: Mens Sovjet rykket vestover, skulle Polen okkupere Danmark.

Allerede i 2012 snakket Dagbladets journalist Gunnar Thorenfeldt med den pensjonerte danske generaløytnanten Kjeld Hillingsø.

Han var sjef for Hærens operative kommando og Natos enhetskommando for Østersjøområdet under Den kalde krigen.

Han kunne fortelle at Polen hadde langt større planer for Norge enn det som allerede var kjent. Han hadde snakket med polske generaler etter at den kalde krigen var slutt; og de kunne fortelle detaljert om deres invasjonsplaner mot Danmark og Norge.

Ifølge Hillingsø skulle norske baser i Sør-Norge settes ut av spill - blant annet med taktiske atomvåpen - før angrepet mot Danmark startet. På den måten ville Norge ikke kunne gi luftstøtte i Danmarks kamp for å forsvare seg.

I tillegg hadde Warszawapaktlandene planer om at å sette inn spesialsoldater «til at dræbe norske offiserer og embedsmænd af betydning for forsvarets gennemførelse».

Men Hillingsø hadde ingen dokumenter eller annen dokumentasjon som kunne støtte opp under hans beretning. Bare en muntlig kilde, som Dagbladet selv ikke kjente identiteten til.

Også andre kunne bekrefte at Polen hadde spilt en langt større rolle når det gjaldt invasjonen av Norge enn tidligere kjent:

Siden 2012 snakket Thorenfeldt en rekke ganger med den norskpolske forskeren Jakub M. Godzimirski hos Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

I 1994 hadde Godzimirski jobbet ved sikkerhetsavdelingen i det polske forsvarsdepartementet i et år da en eldre kollega inviterte ham inn på sitt kontor. Under praten som fulgte ville kollegaen gjerne vise ham noe. Han åpnet en safe som sto på kontoret og tok ut det som viste seg å være et kart.

«Kartet viste en offensiv hvor polske styrker skulle til Norge. Så det har jeg sett med mine egne øyne», sa Godzimirski til Dagbladet.

Han mente Norge var et viktig område for polske etterretningsoperasjoner under hele den kalde krigen.

Betydde det at man ville finne spor etter de illegale agentene hos den polske etterretningen?

I motsetning til Russland hadde Polen valgt å åpne sine kaldkrigsarkiver etter Sovjetunionens sammenbrudd.

Flere pekte oss i retning Institutt for Nasjonalt minne (IPN).

IPN er et polsk statlig institutt, en slags sannhetskommisjon, som siden 1998 har gjort mer enn 90 kilometer med arkivmateriale tilgjengelig for allmennheten om virksomheten til det kommunistiske regimet og de polske etterretningstjenestene under Den kalde krigen.

Som en del av prosjektet har IPN intervjuet mer enn 103 000 vitner, avhørt mer enn 508 individer, og IPNs arbeid har ført til mer enn 137 domfellelser.

Dagbladet forsøkte gjentatte ganger å kontakte IPN, men vi fikk aldri noen svar; verken per e-post eller på telefon.

Vi trengte å finne noen som kunne fungere som en døråpner hos IPN.

Godzimirski anbefalte oss en rekke navn på prominente forskere og historikere i Polen. Vi kontaktet et titalls forskere, og etter en rekke purringer fikk vi svar november 2016.

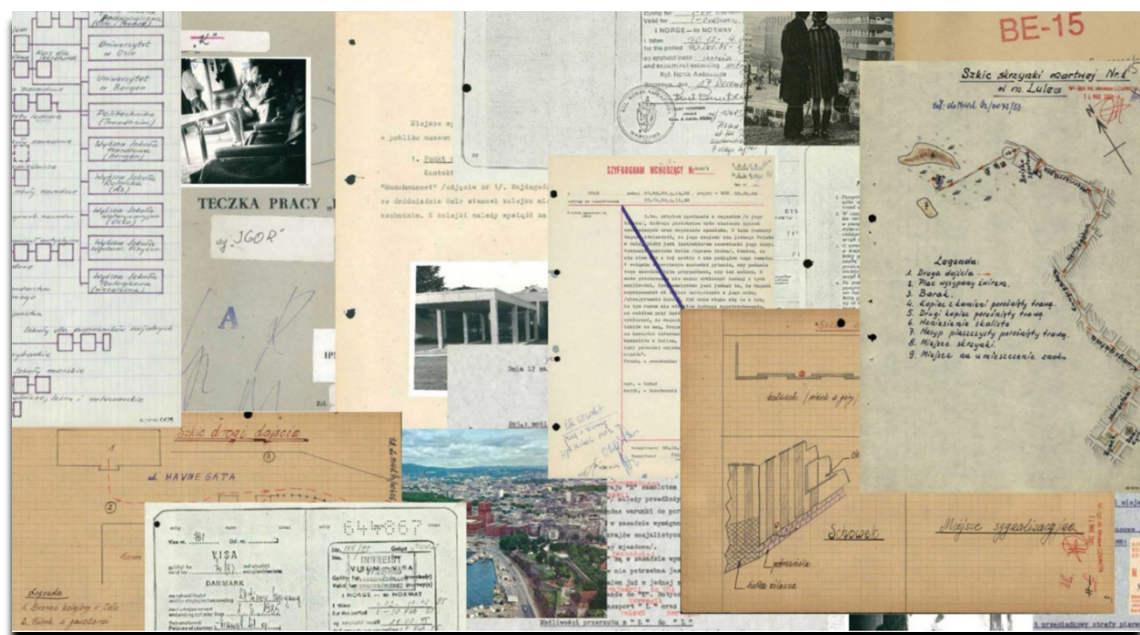
Fra historikeren Przemyslaw Gasztold-Sen.

«Kanskje kan jeg hjelpe deg?», skrev han.

Det viste seg at han jobbet for IPN og forsket på polsk etterretningstjeneste.

Våren 2017
møtte Dagbladet
Gasztold-Sen. Vi
ble enige om et
samarbeid. Bare
en uke senere
begynte det å
strømme inn
dokumenter på
e-post.

Vi fikk tusenvis av engang topphemmelige dokumenter knyttet til Norge. Overvåkningsbilder. Kart. Passord. Møtesteder. Hemmelige «døde postkasser». Planer for hemmelige baser.

Spesielt en mappe på over 300 sider med kvitteringer, kart, kodenavn, bilder og rapporter, var spennende. Under den kalde krigen lå den hos Generalstabens andre avdeling, den polske militære etterretningstjenesten (WSW) øverste ledelse.

WSW var den polske spydissen i den kalde krigen mot de kapitalistiske Nato-landene. De hadde blant annet i oppdrag å etablere illegale agenter i Norge for å bistå ved en invasjon.

Disse sovende agenter, eller femtekolonne-soldater, skulle vekkes til live ved en eventuell krig. De fikk opplæring i bruk av våpen og som radiooperatører. De fikk vite om hemmelige våpendepoter, og skulle avdekke landets beredskap ved et atomangrep.

I generalenes hemmelige plan for Norge oppdaget vi at en ung polsk lege var tildelt en viktig rolle.

Han hadde kodenavnet «Igor».

I mappen kunne vi blant annet lese om hvilke kodenavn han brukte, hemmelige møtesteder, og hvordan han skulle holde kontakten med offiserene i Polen.

«Igor» skulle fungere som en «mobiliseringsagent» i tilfelle den kalde krigen ble varm.

I mappen fantes det også kvitteringer og erklæringer «Igor» hadde skrevet under på. I tillegg var det ett sett ordre han også hadde skrevet under på.

På førstesiden av mappen sto agenten «Igors» virkelige navn. Det var Tomasz.

(Dagbladet valgte å ikke anonymisere legen, men av hensyn til mannens familie valgte vi å ikke bruke hans etternavn).

Ett enkelt nettsøk på navnet hans ga resultat med en gang.

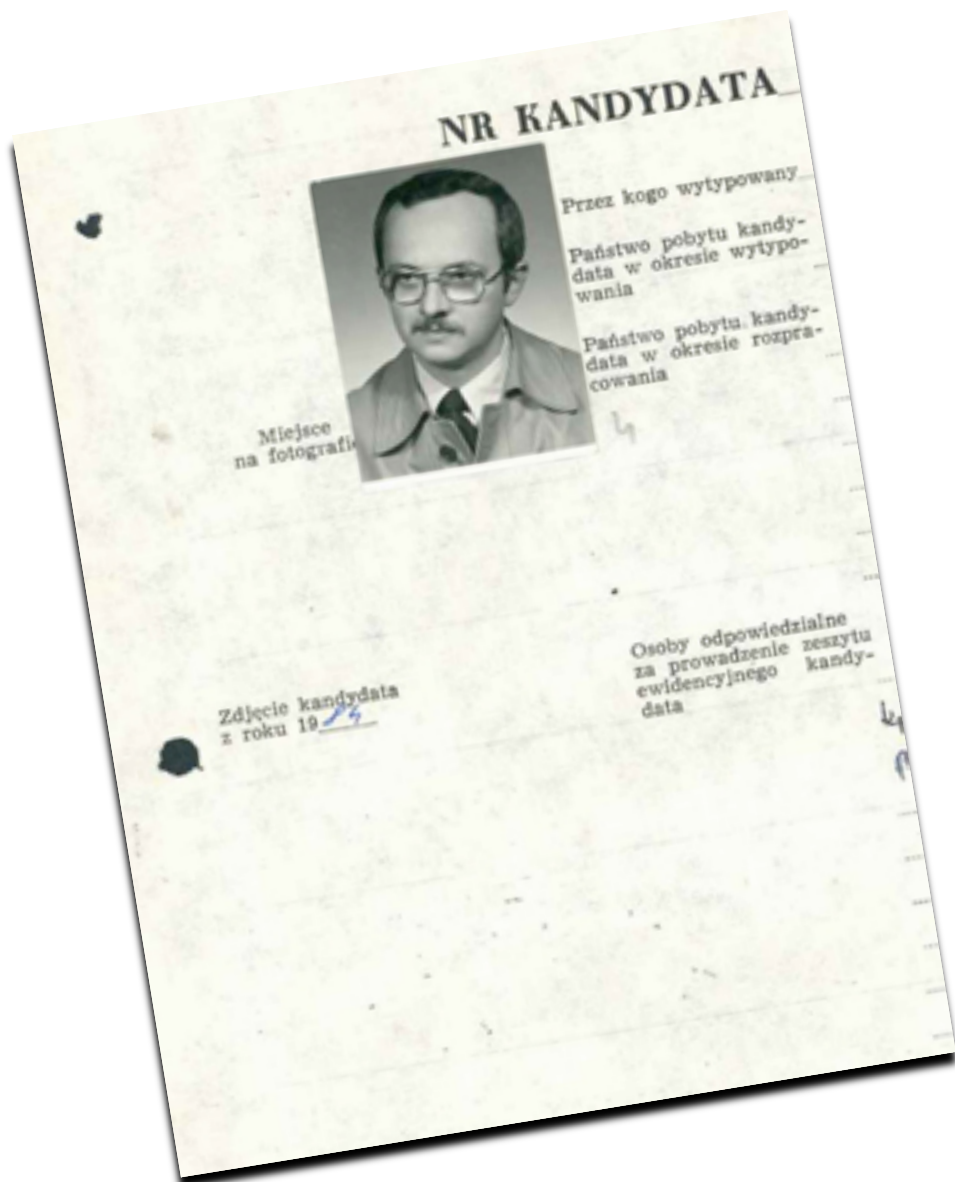
Tomasz jobbet som fastlege i Oslo.

Hadde vi virkelig funnet en ekte «illegal» agent?

4.1. Språk som metode og utfordring

Etterretningsdokumentene var skrevet på polsk, så for oss ble det første skrittet å oversette mappen til et språk vi kunne.

Marcin Krasnowolski, som vi benyttet som researcher i Polen, gjorde først en grov oversettelse av samtlige sider til engelsk.

Deretter systematiserte vi materialet.

Vi delte opp ordre fra offiserene i en mappe og samtlige dokumenter spionen selv hadde skrevet under på i en annen mappe.

Det var også en rekke begreper som vi trengte hjelp til å forstå.

Dokumentet var full av fremmedartete begreper; et helt eget spion-språk.

Hva var en «agent»? En «føringsoffiser»? En «legende»? Og en «overbevisningsinformant»?

Vi lagde etter hvert en ordliste over de mest relevante begrepene.

Vi sammenstilte ordene med begrepene vi kjente fra de norske etterretningspapirene, og også de russiske som vi hadde fått tilgang til via Mitrokhin-arkivet.

Vi brukte også både Gasztold-Sen og Godzmirski til å forsøke å dechiffrere begrepene. Men norske militærhistorikere som Sven G. Holtsmark fra Institutt for Forsvarsstudier hjalp også til.

I tillegg brukte vi en rekke referanseverk både fra Polen og Norge for å se om vi fant de samme begrepene der.

Dette hjalp oss til å forstå hvilken rolle Tomasz hadde spilt; og hvilken rolle han var tildelt.

I mappen lå det for eksempel en detaljert beskrivelse med koder og hemmelige møtestedet.

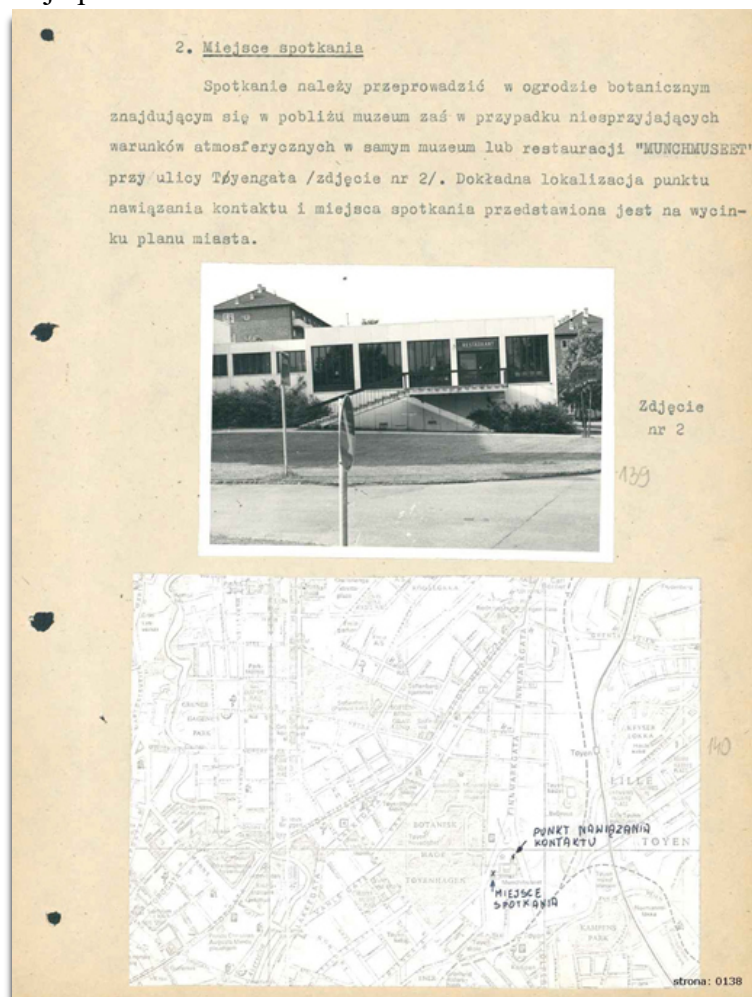
Et eget dokument het «avtale om kommunikasjon med agent Igor».

Der er det for eksempel beskrevet et hemmelig møtested i nærheten av Munch-museet ved den botaniske hagen, «eller i tilfelle dårlig vær, inne på museet». Kodenavnet for møtestedet var «Muza».

Møter skulle alltid skje den andre lørdagen i hver måned, klokken 12:00. I avtalen står det Tomasz er forpliktet signalisere med disse bevegelsene:

En svart dokumentmappe og en sammenrullet VG-avis i venstre hånd betyr «jeg er klar til å møtes». Dokumentmappe i venstre hånd og avisen i høyre hånd signaliserer fare.

Når han møter agenter så skal passordene sies på engelsk. Dekkhistorien er at de to skal være personer som aldri har truffet hverandre før.

Den andre personen skal spørre Tomasz: **«Is here the exposition dedicated Ibsen too?»**

Tomasz skal svare: **«If I remember, there's the Ibsen's museum on Bygdøy».**

I mappaen lå det også detaljerte beskrivelser av opplæringen til Tomasz. For eksempel fant vi denne timeplanen for en av flere opplæringer:

Treningen som skulle foregå i løpet av to dager på en hemmelig adresse i Lublin, skulle inneholde blant annet innføring i topografi, orientering, bruk av kodenavn, dekkhistorier, beskrivelse av etterretningssituasjonen i Norge, «med særlig vekt på kontrapionasje og politiets virksomhet», regler for verving av agenter og detaljer oversikt over militære objekter i Norge.

Ifølge dokumentene hadde «Igor» fungert som en ekte illegal agent. Han hadde angivelig spionert på pasientene sine, på vennene sine, kollegaene sine og sin egen familie.

Ifølge dokumentene hadde han gjort observasjoner og fulgt Nato-ansatte, deltatt i spionasje mot den britiske etterretningen og CIA. Han hadde fått omfattende trening i spionasje og hadde selv bedt om våpentrening.

4.2. Faktasjekk av etterretningsrapporten. Sjekk det som sjekkes kan.

Hvordan skulle vi ettergå informasjonen? Vi kunne ikke utelukkende basere historien på troverdigheten til dokumentene til en sikkerhetstjeneste fra et korrump, kommunistisk militærdiktatur.

Det var derfor avgjørende at vi fant informasjon som vi kunne etterprøve dokumentasjonen opp mot. Hvordan skulle vi få til det?

Først var mye av arbeidet å identifisere hva som kunne kontrolleres? Hvilken informasjon var det mulig å finne andre steder. Alt som kunne sjekkes måtte sjekkes.

Dokumentene var fulle av små detaljer; adresser, boliglån, fødselsdato, adresser og møtesteder. Alt sirlig nedskrevet.

Noen eksempler på hva vi sjekket:

- Alle boligadresser som ble nevnt i dokumentene ble sjekket opp i mot Folkeregisteret. For eksempel er det nevnt i dokumentene at han bodde i femte etasje i bolig sentral i Oslo. Det stemte med opplysningene hos Folkeregisteret.
- Adressene til personer han møtte eller navnga ble også sjekket opp mot Folkeregisteret.
- Fødselsdatoer på personene og hans egen familie ble også sjekket opp mot Folkeregisteret.
- Møtestedene i Polen ble undersøkt. Var det reelle steder? Flere av hotellene og restaurantene hadde byttet navn; men ved hjelp av søk hos polske aviser og nettsøk klarte vi å finne gamle bilder og informasjon om restaurantene og stedene. Noen av stedene reiste vi også til og ba om historiske bilder av stedet.
- Føringsoffiserene ble sjekket opp mot tilgjengelige historiske polske kilder. Vi fant at flere av føringsoffiserene var nevnt i senere polske granskninger; og det ble også krysssjekket opp i mot andre IPN-dokumenter.
- Der hvor det var mulig oppsøkte vi de fysiske stedene; både i Norge og i Polen.

Vi sjekket totalt 76 opplysninger - adresser, bilnummer, fotografier, navn, fødselsdatoer, sentrale personer, som var til stede. Alt fra regnskapet til legekontoet, legelisen og personopplysninger ble undersøkt.

Vi lagde en liste over hva vi hadde funnet.

Detaljene i mappen stemte med faktisk informasjon.

De kontrollerbare detaljene stemte. Dette var informasjon vi kunne stole på - uavhengig av troverdigheten til den polske etterretningen.

Dette ga et tydelig bilde av når Tomasz kom til landet, hvor og når han møtte den polske etterretningstjenesten, og hva han hadde skrevet under på.

For eksempel sto det i rapporten at Tomasz møtte polsk etterretningstjeneste 1. juni 1984. Da skrev han under på to maskinskrevne ark.

Dette var en spesialinstruks før han reiste til Norge.

«Hovedoppdraget ditt er å gjøre deg kjent med vilkårene for eventuelt å bosette deg i Norge, og på denne måten skape en base for å utføre etterretningsoppdrag», sto det ordren.

Og videre:

«Det er svært ønskelig at du blant dem du blir kjent med, finner en du kan gifte deg med, da det kun er et giftermål med en norsk statsborger, eller en kvinne bosatt i Norge, som gir deg muligheten til lovlig å flytte utenlands».

I det mest avgjørende dokumentene, hvor formelt Tomasz blir agenten «Igor», hadde vi også en signert kontrakt fra Tomasz.

Der skriver han under på følgende erklæring:

«Undertegnede går frivillig inn i et samarbeid med militærretterretningen i Folkerepublikken Polen».

Gjennom å sammenstille sjekkbar informasjon kunne vi hvert fall bekrefte tre ting; Personen Tomasz møtte var en virkelig føringsoffiser, datoen for reisen til Norge stemte, restauranten fantes; og rett etterpå giftet han seg med en dame med norsk statsborgerskap.

Dette var bare ett av ti konkrete oppdrag Tomasz fikk før han reiste til Norge i 1985.

I spesialinstruksen står det videre at han skal jobbe for å få oversikt over hvordan helsepersonell skal jobbe under en eventuell krig, og hvor langt Norge har kommet med medisiner «mot stråling».

«Under oppholdet i utlandet skal du huske at du utfører arbeid som er viktig for nasjonen. Du bidrar med dette til Polens utvikling og styrker landets forsvar».

Under har han signert med sitt eget navn.

Etter det første året måtte Tomasz signere en enda mer detaljert instruks.

«Du har tatt på deg et ansvarsfullt og ærefullt oppdrag av stor betydning for vårt lands forsvar. Ledelsen i militærretterretningen stoler på at du vil gjøre alt i din makt for å lykkes med oppdragene du har påtatt deg», står det helt nederst på spesialinstruksen.

Vi fant også spor etter Tomasz i andre etterretningsrapporter. Blant annet så fant vi en granskning av Tomasz som hadde blitt utført av andre agenter for å sjekke at han faktisk fulgte instruksene. Her stemte også detaljene med mappen til Igor.

4.3. Første konfrontasjon.

Det var helt avgjørende å få Tomasz' egen versjon. Derfor bestemte vi oss for å kontakte han så tidlig i prosessen som mulig. Vi visste fra andre saker at det var umulig å ta all etterretningstjenesten skrev for god fisk. En kjent problemstilling er at etterretningstjenester kan ha egen agenda og på grunn av egne behov «blåser opp» opplysninger; eller feilinformere om hva agenten faktisk hadde gjort.

Samtidig visste vi at dette var en person var trent i holde sin identitet hemmelig; og som var vant med dekkhistorier, desinformasjon og å holde sin virkelige identitet skjult.

Hvordan kom han til å reagere på å bli avslørt?

Vi hadde et mål: Å få etablert en dialog.

Vi ønsket å gå åpent og skånsomt fram. Forbrytelsen vi skulle konfrontere han med, er blant loven strengeste, landssvik med en strafferamme på 21 års fengsel.

Vi visste heller ikke helt hva han kunne risikere: Kunne han risikere fengsel? Hva visste familien? Hans kollegaer?

Vi ville vinne hans tillit. Og få ham til å snakke. Etter at vi fikk etablert hvor Tomasz jobbet og bodde, bestemte vi oss for at det mest skånsomme stedet vi kunne etablere kontakt med ham var på parkeringsplassen foran arbeidstedet, etter arbeidstid. Dermed risikerte vi ikke å forstyrre pasienter eller hans familie på hjemadressen.

1. november 2017 klokka 16 møtte vi han utenfor arbeidsplassen. Samtalen ble kort.

- Spion? Jeg aner ikke hva dere snakker om, sa Tomasz.

Vi viste han dokumenter han selv hadde skrevet under på.

- **Hvorfor vil dere snakke om dette nå? spurte han.**

Samtidig bekreftet han at kvittering hadde hans signatur.

- **Ja. Det er jeg som har skrevet under, sa legen.**

Dette var avgjørende betydning for oss. Dermed slapp vi å diskutere om signaturene var riktig eller falsk.

Vi ble enige om å møte ham neste uke på hans legekontor, etter forslag fra ham selv. Der snakket vi nærmere en time, og vi gikk gjennom noen innledende påstander.

- Dere vet ikke hva dere snakker om, sier Tomasz. Han fryktet konsekvensene hvis en sak kom ut.

- Jeg er redd for hvordan denne historien vil utvikle seg, sa han til oss.

Han sa videre at han kunne vurdere et intervju, dersom han fikk en skriftlig garanti om anonymitet, og at yrke, navn og bilde ikke ville bli publisert.

Vi var altså usikre om vi kom til å få Tomasz sin versjon. Det virket ikke som sannsynlig at vi kunne gi han en slik skriftlig garanti, og vi måtte da eventuelt se om vi kunne få bekreftet historien andre steder.

Hva med de som hadde rekruttert Tomasz? Hans føringsoffiserer?

4.4. Polske føringsoffiserer

Vår researcher i Polen, Marcin Krasnowolski, hadde gjennom polske kilder, bedriftsdata og boligdata klart å identifisere hvor de forskjellige føringsoffiserene bodde.

Noen av dem var døde, men flere levde i beste velgående.

I mappa til Tomasz er det først og fremst tre personer som skriver under på ordrene: Kaptein Jerzy Gajewski, som trente Tomasz i hvordan han skulle opptre som spion. General Konstanty Malejczyk som leder «Y-direktoratet», og som på 90-tallet ble leder for Polens militære etterretningstjeneste. Og major Jerzy Gryz, som hadde kontakt med Tomasz fram til 1991.

Både Gajewski og Malejczyk ble forsøkt kontaktet flere ganger, og vi oppsøkte dem også på privatadressene deres. Ingen av dem ønsket å snakke med Dagbladet.

Men den tredje føringsoffiseren ville snakke med oss. Vi møtte 68 år gamle Jerzy Gryz i Lublin, og han snakket klingende norsk.

Ifølge dokumentene Dagbladet hadde, var det Gryz som hadde hovedansvaret for å bygge opp nettverket av illegale agenter i Oslo. Han snakket villig om sin egen bakgrunn, utdannelse og karriere i det polske forsvars- og utenriksdepartementet, men nektet å svare på spørsmål om polsk spionvirksomhet i Norge.

Han hevdet han ikke lenger husket.

Selv om ikke Gryz ville kommentere innholdet i dokumentene, var det likevel avgjørende at vi hadde konfrontert en av «Igors» føringsoffiserer.

4.5 Tid som metode

Mot slutten av 2017 og begynnelsen av 2018 ble kontakten med Tomasz' vanskelig. Han engasjerte en advokat og krevde at all kommunikasjon skulle skje gjennom advokaten, som til slutt informerte om at hans klient ikke ønsket å snakke, eller bli kontaktet av Dagbladet.

Vi satt på en mengde dokumenter med Tomasz' signatur, som tegnet et tydelig bilde av at han hadde operert som illegal agent i Norge under den kalde krigen. Vi var likevel usikre på hva vi kunne og ikke kunne publisere, uten å ha fått Tomasz' egen versjon av historien.

Det avgjørende for oss her var at vi tok oss tid til å vente. Vi håpet at Tomasz kom til å snakke med oss, så fremt vi ga ham tid nok til å ombestemme seg.

Derfor fortsatte Dagbladet å sende forespørsel og e-poster til Tomasz advokat. Til slutt truet, paradoksalt nok, Tomasz og hans advokat med at de ville gå til PST hvis ikke Dagbladet sluttet å kontakte dem.

Vi valgte likevel å fortsette å informere dem om arbeidet vårt med saken.

12. februar fikk et overaskende brev fra advokaten som informerte om at Tomasz hadde ombestemt seg, og likevel ønsket å snakke med Dagbladet.

Da Dagbladet ringte Tomasz, sa han følgende:

«Jeg har tenkt en del på dette. Og funnet ut at det beste er hvis vi møtes. Jeg tror jeg har en historie som dere kommer til å synes er spennende.

Onsdag 21. februar møttes vi i Dagbladets lokaler på Hasle.

Gjennom flere omfattende intervjuer de neste ukene, presenterte vi ham for dokumentasjonen Dagbladet satt på, og ga ham mulighet til å kommentere alle påstander i dokumentene og komme med sin egen fortelling om hva som skjedde.

4.6. Historiefortelling som metode

Den overordnede historien vi hadde fra dokumentene, om en ung polsk lege som dro til Norge med et hemmelig oppdrag fra den polske etterretningen, ble bekreftet av Tomasz.

Han hadde vært en illegal agent, bak fiendens linjer, skjult og integrert i det norske samfunnet.

Tomasz bekreftet også flere av metodene for kommunikasjon og det hemmelige møtestedet utenfor Munch-museet.

Men på flere punkter, særlig det som angikk hva han ifølge dokumentene hadde rapportert om, hevdet han dokumentene var oppspinn.

Vi satt dermed på to ulike versjoner av saken. Dokumentene, med signaturer og stempler, var tidsnære bevis som normalt tillegges høy troverdighet. Samtidig var Tomasz førstehåndskilden. Både offiserene som hadde skrevet flere av dokumentene, og Tomasz kunne ha grunner til å pynte på historien. Føringsoffiserene for å framstille agenten deres som viktig, og Tomasz for å underspille sin egen rolle overfor journalister som satt på informasjon om ham som spion.

Etter lange diskusjoner om hvordan vi best kunne skrive saken, kom vi fram til at begge versjonene av historien om agenten «Igor» burde komme frem. Både den fra dokumentene, og den «Igor» fortalte selv.

Dette løste vi ved å lage et skarpt skille i historiefortellingen: Først fortellingen om dokumentene, jakten på «Igor» og de ansvarlige i Polen, og så Tomasz egen versjon. Begge deler ble viet stor plass.

Resultatet ble at vi lørdag 23. mars 2018 kunne for første gang fortelle historien til en ekte «illegal» agent; både basert på dokumenter, journalistisk undersøkelser og agents egne ord.

5. Konsekvenser

Først og fremst så klarte vi å gi et svar på det som norske myndigheter i en årrekke forsøkte å finne et svar på: Vi klarte å dokumentere at det hadde vært illegale agenter som opererte i Norge helt fram til 1991.

Vi klarte også for første gang å få en av disse agenten en tale. Og vise fram deres skjulte metoder, kodenavn og hvordan de etablerte seg i det norske samfunnet.

Saken hadde mer enn 500 000 lesere, og var blant Dagbladet ti mest leste saker i 2018. Saken fikk også sølv i kategorien «Best Writing - Editorial» i Lovie Awards.

For Tomasz ble avsløringen en lettelse. Men den skapte også problemer. Han sa til Dagbladet sist i desember at det har vært tøft; at folk har sluttet å snakke med han, men at det aller viktigste var at familien støttet han. Tomasz vil ikke si om PST har kontaktet han.

Gjennom undersøkelsene fikk Dagbladet tilgang til flere tusen sider med etterforskningspapirer, kart, hemmelige planer, kodenavn, fotografier, lister over hemmelige agenter, og hemmelige invasjonplaner.

Dokumentene viser hvordan polsk etterretningstjeneste planla større operasjoner i Norge, rekrutterte agenter, prøvde å grave ned våpendepoter og etablerte såkalte femtekolonne-agenter i Norge, som skulle bistå ved en invasjon.

- Vi hadde ikke tid til å følge med på polakkene. Vi hadde nok med å følge med på russerne. Det er overraskende at operasjonen var så omfattende, sa 96 år gamle Ørnulf Tofte til Dagbladet, etter at vi viste han en rekke av dokumentene.

Tofte var sjef for kontraetterretningstjenesten fram til 1987, og hadde ansvar for å bekjempe utenlandsk etterretningstjeneste i Norge. Han regnes som Norges fremste spionjeger, og arresterte blant annet Norges-historiens tre største spioner, Asbjørn Sunde, Arne Treholt og Gunvor Galtung Haavik.

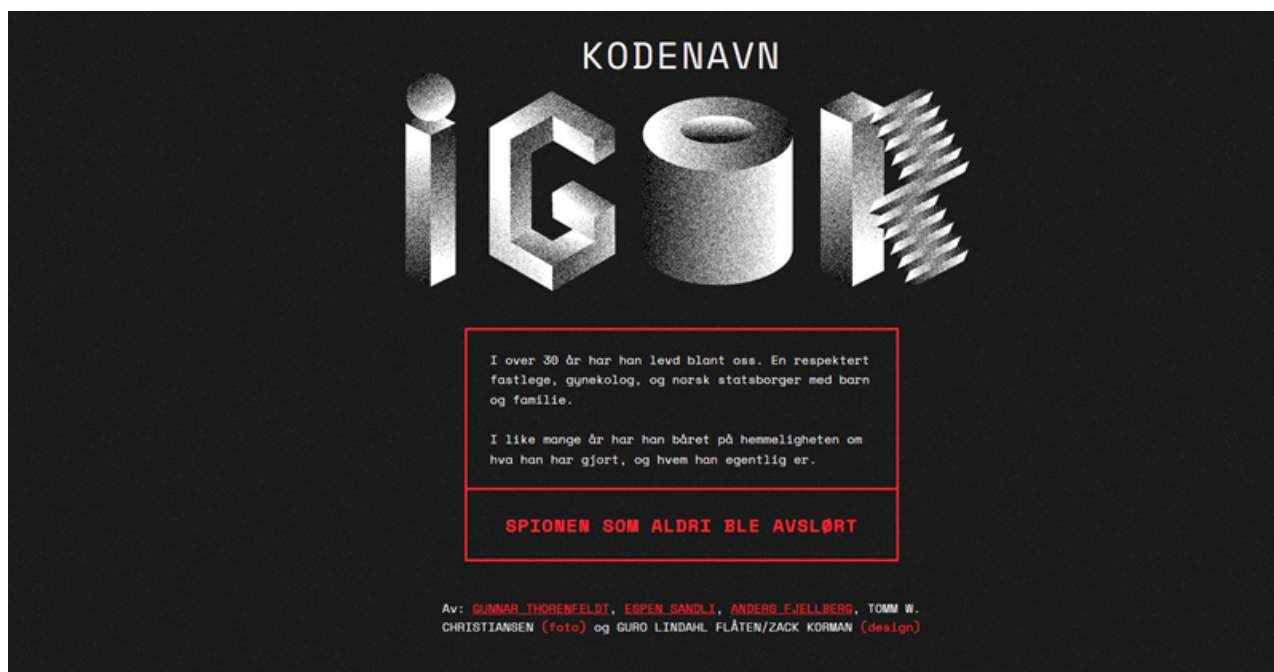
- Jeg må innrømme at dette var en blindsones for oss. Det er utrolig at Dagbladet har fått tilgang til disse papirene, sier Tofte.

Men en god historisk avsløring åpner ofte heller for flere spørsmål enn det gir endelige svar.

Hver ny opplysning blir en brikke som vi kan bruke til å komme nærmere sannheten.

For norske spionjegere var det godt å få endelig bekreftet det de hele tiden trodde var tilfelle. Men det betyr ingen måter at jakten er over.

- Men jeg tror ikke Tomasz er den eneste. Jeg tror det fortsatt er mange som Tomasz blant oss, agenter som ble plassert av Warszawa-pakt land og Sovjetunionen som «sovende agenter». Vi aner ikke omfanget, men vi kan regne med at det var hundrevis, sier Tofte.

Kodenavn IGOR – spionen som aldri ble avslørt

<https://www.dagbladet.no/magasinet/kodenavn-igor/69575760>

Publisert 23. mars 2018

Oslo 13.januar 2019.